

Kánon/ellenpont

Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok*

VINCZE DÁNIEL

A kánon kifejezés eltérő jelentéssel bír az egyes tudományágakban, ám ennek ellenére nem lehet kétséges, hogy mire utal Csapody Tamás művének egyik gyakran használt kifejezése, mikor az általa sokat említett *Radnóti-kánon*hoz képest kívánja újraértelmezni a tragikus sorsú költő életének utolsó szakaszát.

1943-44 során több ezer munkaszolgálatos érkezett Magyarország területéről a Jugoszlávia keleti részén fekvő Borba, hogy az ottani bányákban a német hadiipar számára nélkülözhetetlen nyersanyagok kitermelésében részt vegyenek. A túlnyomó részben zsidó, illetve más, a katonai szolgálatot megtagadó kisebb egyházak tagjait (Jehova Tanúi, szombatisták, nazarénusok) maguk között tudó csoportok 1944 őszén hagyták el kényszerűen kijelölt munkahelyüket, Németország felé véve az irányt. Ennek, a nagyobbik hányadában gyalogszerrel megtett, „dunántúli menetként” elhíresült útnak legismertebb momentuma Radnóti Miklós és társai abdai kivégzése volt.

Bár a könyv átfogó jellegű címe változatos tartalomra enged következtetni, a különféle fejeztek sokszínű forgatagában hol csak halványan megbújó, ám többnyire domináns elemként a magyar irodalom egyik kimagasló képviselőjével kapcsolatos izgalmas nyomozás foglal helyet. A bori munkaszolgálatosok története azonban – mint azt egy Abdánál kivégzett személy hozzátartója sérelmezte is egykoron – nem egyenlő Radnóti históriájával. A munka a költő több, sokáig kevésbé ismert sorstársáról is szól, akik között nagy számban jelennek meg a Rákosi- majd Kádár-korszak értelmiségének, tudományos-kulturális életének meghatározó alakjai is.

A szerző azt az irigylésre méltó feladatot valósította meg, hogy két, egyenként is hatalmas szakirodalommal bíró területen mutasson fel új eredményeket, szálljon szembe mind több évtized kutatási eredményeivel, mind pedig önmaga korábbi állításaival. Mindezt viszont nem egy eleve kényszerpályán mozgó, mindenáron új teória vagy nézőpont kialakítására

koncentráló törekvés eredményének, hanem sokkal inkább az általa alkalmazott, módszertani szempontból is tanulságos eljárások kötelező erejű fejleményének tekinthetjük.

Az egyébként jogász, szociológus végzettségű Csapody Tamás munkájával a forráselemzésnek, forrásgyűjtésnek valamint tárgyi bizonyítékok, helyszínek vizsgálatának olyan széles és választékos, mindenre kiterjedő tárházát vonultatja fel, amely iskolául szolgálhat a 20. századi magyar múltat kutatók számára. Tette ezt anélkül, hogy könyve magán hordozná azt a gyakori, tudományos munkáknál szinte már megszokottnak mondható jellemzőt, ami sokszor száraz, vonatott hangvétellel célközönségét a szűk szakmai körökre korlátozná le. Ehelyett inkább furfangos módon arra készíti olvasóit, hogy együtt gondolkodjanak vele, hogy ne fölösleges bizonyítások adattengerének érezzék az érveléseket és okfejtéseket, hanem adott esetben szemükkel pár sort előre ugorva, türelmetlenül keressék a bennük felbukkanó kérdésekre adott választ.

A szerző ugyanis nem megcáfolhatatlan tényként beállított állításokat nyilatkoztat ki, ahol az indoklást legfeljebb hosszas, a lábjegyzetekben elrejtett „vesd össze” kezdetű felsorolások jelentik, hanem az általa minden bizonnyal jól ismert bírósági gyakorlathoz hasonlóan próbálja az érveket és bizonyítékokat a lehető legsokegyértelműbben elemezni.

A bori menet lépteit talán már 1944 őszén elmosta az eső, ám Csapody nem pusztán a Ranke által meghatározott úton járva próbálja a múltat úgy felderíteni, „ahogy az valóban történt”. Ő ugyanis nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a még fellelhető helyszínek, tereptárgyak beazonosításával, mai szerepük meghatározásával, a túlélőkkel, vagy azok hozzátartozóival – éljenek azok a világ bármely pontján – készült interjúk segítségével a fekete-fehérben elképzelt múltat új színekkel gazdagítva, átformálja jelenkorunk egyes szegmenseihez fűződő viszonyunkat. Forrásai feltárása közben rámutat az egyéni és a kollektív emberi emlékezetet befolyásoló tényezők (figyelmelen kívül nem hagyható) hatására is: a szemtanúk idővel változó tartalmú elbeszélései mögött meghúzódó okokra. Élénk, az emberi képzeletet magával ragadó stílusához a könyv végén fellelhető fényképmelléletek már alig tudnak hozzátenni, Marányi Ede volt bori táborparancsnok szúrós, az eltelt idő távlatából is magával ragadó, a lap bezártságából kitörni akaró tekintete kivételével.

Csapody egyedi stílusa már többeknek ismerős lehet, hiszen könyve jelentős részben korábban megjelent írásain, tanulmányain alapul. Az így kapott összeállítás viszont azzal a hátrányos kísérőjelenséggel jár együtt, hogy a változatos tartalmú és hangvétellű fejeztek több helyen megtörik a mű lendületét. Így pl. a lebilincselő, az egykori NSZK-ban bujkáló Marányi Ede utáni nyomozást követően helyenként a legnagyobb izgalmat csak a dunántúli menet pontos nyomvonalának néhol már túlságosan is részletekbe menő topográfiai meghatározása körüli viták jelentik.

Ha az írás tempója változik is, a szerző objektivitásának mértéke szinte

állandónak mondható a több mint félezer oldalt kitevő munka folyamán. Csapody ritkán látott tárgyilagossággal számol be a számos zsidót, és más, kisebb egyházak tagjait maguk között tudó bori munkaszolgálatosok ellen elkövetett cselekményekről, soraiban szinte a legritkább alkalommal sem tudunk elfogultságra, előítéletre lelni. Egyrésztől feltárja számos, ma is megdöbbenést keltő brutális esemény hátterét, egyúttal hasonlóan kritikus szemmel szedi ízekre a korabeli hamis tanúkat, téves információkat is egyúttal. Elég csak a szakirodalomban egészen napjainkig soha mélyebben nem kutatott, de ugyanakkor meg sem kérdőjelezett, állítólag 1200 emberéletet követelő bonyhádi tömegkivégzés megcáfolására utalni. Emellett olyan, nagy érdeklődésre számot tartó témák is boncasztalra kerülnek, mint az ún. második bori notesz, vagy Radnóti viharkabátjának kérdése.

Mint említettük, a mű több, nagy tematikus egységre bontható, amelyek időrendileg a bori táborban történő eseményekről, a dunántúli menetről, az abdai gyilkosság körülményei utáni nyomozásból illetve a későbbi felelősségre vonásokból állnak. A munka nem kíván részévé válni az általa sokat emlegetett Radnóti-kánonnak, amely kifejezés használatával látványosan elkülöníti magát az általa mesterségesen megformált csoporttól. Ez a szegregáció viszont nem alaptalan, mivel a szerző számtalan új kutatási eredményt képes felmutatni. Megállapításai nemcsak a korábbi irodalomhoz képest, hanem a szó szoros értelmében is újdonságot jelentenek, hiszen a kutatómunka – mint az több helyen kiderül – szinte egészen napjainkig, a megjelenés pillanatáig folyt.

A zeneművészetben használt kánon-fogalom egyik fő alkotóelemét az ún. *ellenpont* jelenti. Elvonatkoztatva a szigorú zeneelméleti szabályoktól, Csapody Tamás munkáját is bátran illehetjük ezen kifejezéssel, sőt mi több, ha a Kant-által használt értelmezést vesszük alapul, akkor a szerző műve és módszere tökéletesen kimeríti a kánon fogalmát. Kantnál ugyanis ez, „mint az értelem helyes használatáról szóló alapelvek összessége” jelenik meg.

A *Bori munkaszolgálatosok* mind végkövetkeztetéseit, mind módszertanát tekintve jelentős továbblépést jelent a Radnóti-val kapcsolatos szakirodalom terén. Az összképhez mérten kevésbé súlyos negatívumként talán csak azt érdemes megemlíteni, hogy a mű címéhez képest terjedelmi hányadát tekintve a legnagyobb időintervallumot kitevő, bori történésekkel relatívan keveset foglalkozik, és inkább az azt követő eseményekre koncentrálni elsődlegesen. A dunántúli menet kronologikus elbeszélése helyett ezen időszak legfőképpen egymáshoz lazán kapcsolódó, változatos tematikájú fejezeteken keresztül válik megismerhetővé (pl. *Orvosok és orvoslás Borban, Justus Pál bori munkaszolgálatosa*). Az viszont nem vitatható, hogy mind a munkaszolgálatosok többségének életét leginkább befolyásoló, mind a nagyközönség számára elsődlegesen fontos események a tábor elhagyását követő időszakhoz köthetőek.

(Vince Kiadó, Budapest, 2012)

